

رویکردهای تازه به گلستان

(سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۵)

فرزانه معینی

چکیده

در این مقاله کوشیده شده است تا مقالات سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۵ پیرامون گلستان، مورد بررسی قرار گیرد و آن دسته از مقالاتی که دارای رویکردی تازه به گلستان است مورد بررسی و معرفی قرار گیرد. این مقالات شامل ۶۵ مقاله درباره موضوعات گوناگون اجتماعی، سیاسی، تربیتی، روان‌شناختی، جامعه‌شناختی و... پیرامون گلستان سعدی است. **کلید واژه:** گلستان، ساختار، حکایات.

شیخ اجل سعدی شیرازی، با آفرینش سه اثر بی‌مانند خویش یعنی گلستان، بوستان و غزلیات، درخششی بی‌مانند در آسمان ادب فارسی یافته است. در این میان، گلستان که آمیخته‌ای از نثر هنرمندانه و اشعار نیکو است، قدر و مرتبه بلند شیخ را در دو میدان شعر و نثر فارسی به خوبی می‌نماید. سعدی با شیوه ممتاز و ویژه‌ای که در نگارش گلستان به کار گرفته، توانسته است معانی بلند و مفاهیم عمیق و آموزنده را در قالب زیباترین، کوتاه‌ترین و گویاترین جملات و عبارات بریزد. از این رو نه تنها زیبایی‌های

کلامی و ارزش‌های ادبی این اثر همواره مورد توجه بوده است، آموزه‌های حکیمانه و اندرزهای خردمندانه‌ی سعدی نیز در آن، خواندنی و آموختنی است. به همین دلیل تاکنون نوشته‌های فراوانی در بررسی و واکاوی گلستان پدید آمده است و نویسندگان و پژوهش‌گران کوشیده‌اند تا این اثر پرمایه و ماندگار را از زاویه‌های گوناگون به تماشا و واریسی بنشینند. بررسی نظرات اجتماعی و سیاسی سعدی یا دیدگاه‌های تربیتی و روان‌شناختی او که در گلستان بازتابیده، موضوع نوشته‌های بسیاری بوده است. بعضی از سعدی‌پژوهان، او را با شاعران و اندیشمندان دیگر مقایسه کرده و تاثیرپذیری پیروان سعدی را از نثر گلستان بازنموده‌اند. بعضی دیگر، آموزه‌های معنوی و اخلاقی این کتاب را بازگفته و تحلیل کرده‌اند. نوشته‌هایی نیز با انگیزه‌ی شرح ابیات و عبارات بحث برانگیز یا رفع تناقضات تاریخی گلستان منتشر شده‌است. در کارنامه‌ی ده ساله‌ی مقاله‌هایی که در سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۵ در پیوند با سعدی و آثارش پدید آمده و ۴۰۰ مقاله را دربرگرفته است، ۶۵ مقاله با محوریت گلستان و با تکیه بر این کتاب نوشته شده است.^۱

متأسفانه، بی‌توجهی به پیشینه‌ی پژوهش و حتی نادیده گرفتن آن موجب شده است که برخی از سعدی‌پژوهان و دوست‌داران سعدی به موضوعاتی پردازند که یا تکراری است یا آن‌چنان شایسته‌ی توجه و بررسی نبوده است و حرف تازه و نکته‌ی مهمی درباره‌ی سعدی در بر ندارد. مقاله‌هایی نیز که با محوریت «گلستان» پدید آمده‌اند، از این آسیب در امان نبوده‌اند. البته، خوش‌بختانه در این میان، هنوز هم نویسندگانی هستند که به سعدی و آثارش از زاویه‌ی موضوعات جدید نگریسته‌اند و نوشته‌هایی تازه و متفاوت پدید آورده‌اند، اما تعداد آن‌ها به اندازه‌ی نیست که سهم مقاله‌های کم ارزش و نوشته‌های تکراری را کم‌رنگ سازد. در این نوشته، به گونه‌ای گذرا به معرفی و بررسی انتقادی مقاله‌های نو و متفاوت این کارنامه درباره‌ی «گلستان» می‌پردازیم که متأسفانه اندک و انگشت‌شمارند.^۲

بررسی ساختار حکایت‌های گلستان از دیدگاه فن حکایت‌پردازی و داستان‌نویسی، یکی از موضوعاتی است که پرداختن به آن می‌تواند رویکردی نو و بایسته به این شاهکار ادب فارسی به شمار آید.

حکایت «جدال سعدی با مدعی» حکایت بلندی است که در پایان باب هفتم گلستان آمده و ساختار آن با حکایات دیگر این کتاب متفاوت است. در مقاله «تحلیل ساختاری حکایت جدال سعدی با مدعی در بیان توانگری و درویشی»، خانم مریم حسینی، عناصر ساختاری این حکایت را از نظر شخصیت‌پردازی، نحوه روایت، ساختار متن در سطوح آوایی، توازن واژگانی و نحوی، انسجام دستوری، واژگانی و پیوندی بررسی نموده است. نویسنده این حکایت را از نشانه‌های توجه سعدی به فن مقامه‌نویسی دانسته و معتقد است که سعدی در آفرینش این حکایت به کتاب «احیای علوم‌الدین» غزالی نظر داشته است و هر چند ساختمان حکایت قوی است، ولی در آن اصول اساسی گفت‌وگو، یعنی رعایت ادب و احترام و دادن فرصت کافی به طرف مقابل رعایت نشده است.

***

مقاله «تحلیلی بر مقدمه گلستان سعدی» نوشته دکتر سیدمهدی زرقانی در پاسخ به این پرسش که آیا سعدی در نوشتن گلستان طرحی از پیش تعیین‌شده داشته است یا نه، پدید آمده، اما از رهگذر پاسخ به آن توضیحاتی نیز درباره ویژگی‌های دیگر این یادگار ارزشمند شیخ آمده است. ویژگی‌هایی چون: ساختار تصویری و کیفیت مضمون‌پردازی، ساختار زبانی، راه‌یابی گلستان به مکتب‌خانه‌ها و تبدیل شدن آن به یک متن تربیتی و ... هم‌چنین در بخشی دیگر از این نوشته به بیان شباهت «ساختار مقدمه گلستان» با «ساختار جامعه‌عصر سعدی» پرداخته شده است.

در این که سعدی گلستان را کشکول‌وار و بر اساس حالات زودگذر ننوشته، تردیدی نیست، چرا که آفرینش اثری این چنین پرمایه و غنی بدون اندیشه‌قبلی و درنگ و تأمل ذهنی تقریباً امکان‌ناپذیر است. دور از ذهن نیست که سعدی در آن اردیبهشت ماه جلالی تنها به سامان دادن و مکتوب کردن داشته‌ها و اندوخته‌های از پیش اندیشیده شده‌اش

پرداخت که «هنوز از گل بستان بقیتی مانده بود که کتاب گلستان تمام شد»، اما جست‌وجوی تناسباتی در مقدمه گلستان با مضمون و محتوای هر یک از باب‌ها به منظور یافتن «براعت استهلال» در مقدمه گلستان، نگاهی تازه به این اثر گران‌قدر شیخ و از جنبه‌های سودمند این نوشته است.

***

بازنگری آثار گران‌قدر ادب فارسی و بازیابی مطالب مناسب برای کودکان و نوجوان در آن‌ها، اقدام سودمندی است که می‌تواند علاوه بر زنده نگه داشتن این میراث ارزشمند، کودکان و نوجوانان امروز را با پیشینیان و تجربه بزرگان فرهنگ و ادب پیوند دهد. گلستان سعدی برای این بازنگری بسیار شایسته است و آموزه‌های گران‌بهایی در خویش جای داده است.

مقاله «جست‌وجوی ادبیات کودک و نوجوان در گلستان سعدی»، با هدف روشن نمودن جایگاه کودک و نوجوان در گلستان سعدی پدید آمده است و آقای روح‌الله مهدی پورعمرانی پس از بررسی گذرا و کوتاه جایگاه کودک و نوجوان در اندیشه و آثار سعدی، در سه جدول جداگانه، حکایت‌های مناسب برای کودکان و نوجوانان، حکایت‌های نامناسب و حکایت‌هایی را که در صورت بازنویسی، مناسب خواهند بود، بازنموده است. اگرچه موضوع مقاله، در خور توجه و دسته‌بندی حکایات گلستان در جدول‌های یاد شده، از جنبه‌های سودمند آن است، بخش‌هایی از این نوشته نیازمند بازبینی است؛ از جمله:

- در مقدمه مقاله آمده است: «متن‌ها، تاریخ مصرف دارند و همه زمانی و همه مکانی نیستند». (ص ۷۴) اگر این جمله را در پیوند با بسیاری از متون بپذیریم، درباره کتاب‌هایی مانند آثار سعدی، پذیرفتنی نیست. راز ماندگاری بوستان و گلستان و کتاب‌هایی مانند آنها در این است که از مفاهیمی سخن می‌گویند که در همه زمان‌ها و مکان‌ها جاری است. همین‌که این مقاله در پی یافتن حکایت‌های مناسب برای کودکان و نوجوانان امروز از لابه‌لای حکایت‌های گلستان است، خود، گواهی بر این ادعاست.

مناسب نبودن بعضی از حکایت‌ها برای کودکان و نوجوانان به معنی «تمام شدن تاریخ مصرف»! آن حکایت‌ها نیست. بازنویسی حکایت‌های گلستان به زبان امروزی نیز تنها در پیوند با ادبیات کودک و نوجوان، ضروری است. چرا که زبان شیوا، ساده و زیبای حکایت‌های گلستان را مردم امروز نیز درمی‌یابند و از آن لذت می‌برند.

- در بخش معرفی گلستان، حکایت «جدال سعدی با مدعی» را در فهرست باب‌های گلستان آمده است. در حالی که این حکایت، جزئی از باب «در تأثیر تربیت» و یکی از حکایت‌های آن است. «باب»های گلستان نیز با عنوان «فصل» معرفی شده‌اند.

- در بخشی از مقاله، حکایت هفتم از باب «در سیرت پادشاهان» که نویسنده، آن را قابل بازنویسی به لحن و زبان داستان‌های امروزی دانسته، بازنویسی شده است، اما جملات و تعبیرات به کار رفته در این بازنویسی، بیش از آن که امروزی باشد، محاوره‌ای و عامیانه است. برای نمونه در برابر این عبارت که «... گریه و زاری در نهاد و لرزه بر اندامش افتاد، چندان که ملاحظت کردند، آرام نمی‌گرفت و عیش ملک از او منغص بود ...» آمده است: «دلش آشوب شد، حالت سرگیجه و استفراغ به او دست داد، به گریه افتاد ... هر چه دل‌داری‌اش دادند، ساکت نمی‌شد. پادشاه حالش گرفته شد! ...»

***

باب اول گلستان (در سیرت پادشاهان) تاکنون بیش‌تر برای بررسی اندیشه‌ها و نظرات سعدی در پیوند با قدرت، حکومت و سیاست مطالعه شده است. اما در مقاله «سعدی و سیرت پادشاهان (مدخلی بر بحث سعدی و تجدد)»، نوشته‌ء عباس میلانی، علاوه بر جست‌وجوی نظریه‌ء سیاسی و فلسفی واحد در پس ظاهر از هم گسیخته‌ء حکایت‌های باب اول، شگردهای روایتی و سبک کلامی سعدی نیز مورد توجه قرار گرفته است.

پرداختن به باب اول گلستان به سان داستانی به هم پیوسته که قهرمان آن شخصیتی به نام پادشاه است، از جنبه‌های تازه و سودمند این مقاله است. نویسنده ضمن بررسی شکل و محتوای باب «در سیرت پادشاهان» برخی از اصول راه‌گشای تجدد را که سعدی

همگام یا حتی زودتر از اهل فکر و قلم اروپا به آن‌ها دست یافته و در آثار خویش به کار برده، بازنموده است. این نوشته از منابع فراوان و معتبری برخوردار است که نشانی کامل و دقیق آن‌ها در پی‌نوشت آمده است.

***

خانم دکتر منیژه عبداللهی در نوشته‌ای ارزشمند با نام «شیوه‌های روایت‌پردازی در گلستان» با نگاهی نو کوشیده است تا وجوه تعلیمی و اخلاقی و سایر جلوه‌های حکایت‌پردازی‌های گلستان را، به ویژه از منظر چگونگی حضور راویان مختلف و رابطه میان راوی «روایت‌پرداز» و «کنش‌گر» بررسی نماید. از این رهگذر، به گونه‌ای ویژه و نسبتاً گسترده به ساختار حکایت‌ها از جنبه «زاویه دید» توجه شده است و نتیجه به دست آمده نشان داده است که میزان به کارگیری زاویه دیدهای گوناگون، متناسب با مضمون و محتوای هر باب است و از این جهت رابطه معناداری میان مضمون هر باب با شیوه روایت‌پردازی آن وجود دارد.

تازگی موضوع، توضیحات کافی و آرایه جدول‌های و نمودارهای آماری از جنبه‌های سودمند و ارزشمند تحقیقی در این نوشته است.

***

بررسی و جست‌وجوی تأثیرات نویسندگانی چون سعدی بر داستان‌ها و رمان‌های معاصر ایران از موضوعاتی است که توجه چندانی به آن نشده و شایسته بررسی است. آقای دکتر محمدعلی آتش‌سودا در نوشته‌ای با عنوان «گلستان سعدی و ابراهیم گلستان» تأثیرپذیری ابراهیم گلستان - نویسنده نوگرای معاصر - را از نثر گلستان سعدی، به شایستگی بررسی کرده و توضیح داده است. این نوشته، حرف تازه‌ای درباره سعدی ندارد، اما از آن جا که تأثیر سعدی و گلستان او را بر نثر داستان‌های نویسنده‌ای معاصر نشان می‌دهد، بسیار ارزشمند است.

***

در مقاله «نکاتی پیرامون ساختار ادبی - اندیشه‌ای حکایت‌های گلستان»، نوشته دکتر محمود عبادیان، نکات و توضیحات کوتاهی درباره ساختار ادبی - اندیشه‌ای حکایات گلستان، به گونه‌ای گذرا بیان و بر ایجاز سخن سعدی تأکید شده است. این نوشته با همه کوتاهی‌اش، موضوعی تازه دارد که اگر کامل‌تر و دقیق‌تر به آن پرداخته شود می‌تواند برای دست یافتن به شناختی تازه از سعدی سودمند باشد.

***

«هنر شروع داستان در حکایات سعدی و داستان‌های کوتاه غرب» نیز نام مقاله‌ای است که مسعود نوروزیان، شادمان شکروی، افسانه‌سختی در آن با نگرشی کالبدشکافانه، نوع آغاز حکایت‌های سعدی با آغاز داستان‌های کوتاه نویسندگان برجسته جهان مقایسه کرده‌اند. در این مقایسه، چند عامل اساسی، ملاک قرار گرفته است، از جمله: استفاده از هنر حذف و گزینش در آغازها، حذف زمانی، القای باورپذیری از طریق مستندسازی، هنر چینش واژه‌ها و نوع به کارگیری ریتم برای تعمیق باورپذیری حکایت. نتیجه بررسی نشان داده است که دامنه نبوغ سعدی، به طور غریزی، این عناصر را پیش از آن که ادبیات غرب از طریق اکتسابی در نگارش داستان‌های کوتاه و به ویژه داستان‌های کوتاه موسوم به مینی مال، به کار گیرد، در حکایات خود، پوشش داده است.

تازگی موضوع، امتیاز مهم این نوشته است که یکی از ویژگی‌های کم نظیر گلستان را باز می‌نماید.

***

آنچه ویژگی مشترک این پژوهش‌ها و نوشته‌ها به شمار می‌آید، تمرکز بر سخن سعدی و آثار اوست. یعنی میراث گران‌بها و بی‌همتای سعدی که ماندگاری و محبوبیت نام شیخ، بیش از هر چیز از آن مایه گرفته است. بررسی تاریخ زندگی و روزگار سعدی

نیز در مطالعات میدان سعدی پژوهی سهمی مهم و ارزشمند دارد، اما پیش‌تر، کسانی به این موضوعات مهم پرداخته‌اند و به قدر کافی به این نیاز پاسخ گفته‌اند.

نویسندگان این مقاله‌ها کوشیده‌اند با واکاوی سخنان سعدی و ویژگی‌های آن از چشم‌اندازهایی نو، پژوهش‌هایی تازه و سودمند انجام دهند و راز جاودانگی آثار و نام‌آوری او را بگشایند و به نیازهای امروز حوزه سعدی‌شناسی و سعدی‌پژوهی پاسخی شایسته دهند.

پی‌نوشت:

۱. این آمار از نتایج پژوهشی است که در قالب پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نگارنده با عنوان «بررسی انتقادی کارنامه ده ساله سعدی پژوهی (۱۳۷۶ تا ۱۳۸۵)» - مقاله‌ها - انجام گرفته‌است. از این پایان‌نامه در شهریور ۱۳۸۷ (به راهنمایی دکتر کاووس حسن‌لی) در دانشگاه شیراز دفاع شده است. کارنامه سعدی‌پژوهی سال‌های پیش از این را دکتر حسن‌لی بررسی کرده است که در کتابی با عنوان «فرهنگ سعدی‌پژوهی (۱۳۰۰ تا ۱۳۷۵)» منتشر شده است.

۲. مقاله‌ها به ترتیب الفبایی عنوانشان معرفی شده‌اند.

منابع:

۱. آتش سودا، محمدعلی (شهریور ۱۳۸۲) «گلستان سعدی و ابراهیم گلستان»، کتاب ماه ادبیات و فلسفه، شماره ۷۱، صص ۶۱-۵۴.
۲. حسینی، مریم (پاییز و زمستان ۱۳۸۳) «تحلیل ساختاری حکایت جدال سعدی با مدعی در بیان توانگری و درویشی»، دوفصل‌نامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی، دوره جدید، شماره سوم، صص ۷۹-۶۹.
۳. زرقانی، سید مهدی (پاییز ۱۳۸۴) «تحلیلی بر مقدمه گلستان سعدی»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، سال ۴۸، شماره مسلسل ۱۹۶، صص ۱۳۶-۱۰۳.

۴. عبادیان، محمود (۱۳۸۱) «نکاتی پیرامون ساختار ادبی - اندیشه‌ای حکایت‌های گلستان»، *سعدی‌شناسی*، دفتر پنجم، به کوشش کوروش کمالی سروستانی، مرکز سعدی‌شناسی، صص ۱۲۳-۱۲۵.
۵. عبداللهی، منیژه (پاییز ۱۳۸۵) «شیوه‌های روایت‌پردازی در گلستان»، *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*، دوره ۲۵، شماره سوم، (پیاپی ۴۸)، صص ۱۳۳-۱۴۶.
۶. مهدی‌پور عمرانی، روح‌الله (مرداد ۱۳۸۲) «جست‌وجوی ادبیات کودک و نوجوان در گلستان سعدی»، *کتاب ماه کودک و نوجوان*، شماره ۷، صص ۷۴-۷۸.
۷. میلانی، عباس (۱۳۷۹) «سعدی و سیرت پادشاهان (مدخلی بر بحث سعدی و تجدد)»، *سعدی‌شناسی*، دفتر سوم، به کوشش کوروش کمالی سروستانی، مرکز سعدی‌شناسی، صص ۱۰۰-۱۱۹.
۸. نوروزیان، مسعود و شادمان شکروی و افسانه صحتی (پاییز و زمستان ۱۳۸۵) «هنر شروع داستان در حکایات سعدی و داستان‌های کوتاه غرب»، *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، شماره هفتم، صص ۳۷-۵۸.